

Anna M. Garcia

NAPOLEÓ I LA SEVA ÈPOCA

Napoleó també tenia un somni. Una Europa unida sota l'hegemonia de França –un sistema “dels estats federatius o vertader imperi francès”, en paraules seves–, aquest era el somni que, de ben segur, li han manllevat molts altres governants francesos fins als nostres dies. I és aquest el somni que va aconseguir fer una mica realitat quan va posar dempeus una França imperial envoltada de “monarquies federatives”, regides per la seva extensa parentela de germans, germanes i cunyats.

Això no obstant, seria ben equivocat creure que el projecte de bastir un imperi, i un determinat tipus d'imperi, estigués perfectament prefixat en l'imaginari de Napoleó abans que arribés a coronar-se emperador. Seria encara més erroni suposar que el projecte era original, perquè, en aquesta qüestió, com en tantes d'altres, Bonaparte tenia tant de fill de l'antic règim com de la revolució. És per això que, en tots els terrenys, des del militar al polític, de l'econòmic al social i l'ideològic, l'època napoleònica encarna perfectament el binomi canvi continuïtat, transformació i permanència, que es donava en les coses i en els personatges. Les contradiccions de Napoleó són també les d'una època, les d'una Europa dividida en monarquies i principats absolutistes, alguns d'ells imperis –l'austríac, el rus i l'otomà–, un únic estat postrevolucionari, la Gran Bretanya de l'individualisme possessiu, allunyat del constitucionalisme que s'imposarà al segle XIX, i una França en plena efervescència revolucionària. Una Europa, per tant, en la qual ningú podia saber quin seria el curs dels esdeveniments que s'havien precipitat des de 1789, ni com conclourien.

Expressió d'una època convulsa, doncs, Napoleó i el seu projecte europeu es nodrien de dues fonts contraposades. Durant uns anys va continuar la política de la França revolucionària, com a general del Directori i com a primer cònsol. Més endavant va recuperar la vella tradició absolutista de convertir en regnes patrimonials les conquestes exteriors. Finalment, però, va matar el pare i la mare, ja que va posar fi, alhora, a la revolució a França i a l'antic règim en els territoris conquerits. Tot i que les vacil·lacions, les contradiccions, les incongruències o les discontinuïtats marcaran la seva acció política, a l'època napoleònica naixerà un nou model polític, el *bonapartisme*, sinònim de govern autoritari, validat de forma plebiscitària.

Quan el 1796 va aconseguir emprendre la seva primera campanya d'Itàlia feia ja quatre anys que França havia entrat en una guerra defensiva contra les potències absolutistes; i en feia tres que la Convenció havia decretat que la República francesa concediria "fraternitat i ajuda a tots els pobles que vulguin recuperar la seva llibertat". Però, el cert és que en aquell moment la guerra defensiva ja s'havia anat convertint en el pretext per a una política de conquesta i aneixió que forçava la integració dels pobles al poder francès, en nom del restabliment d'unes suposades fronteres naturals de França. Més enllà d'ampliar el nombre d'estats organitzats a partir del model republicà francès, la posterior creació de repúbliques germanes tenia la finalitat de protegir França mitjançant l'establiment d'un cinturó d'estats tap que li feien de coixí davant la pressió de l'entorn absolutista.

Com a general del Directori, Napoleó va desenvolupar i ampliar aquesta política amb un èxit espectacular. En què-

tió de poc temps va expulsar els austríacs del nord d'Itàlia, va sotmetre els governants absoluts de la zona, va obligar el Papat a signar un acord de cessió de territoris i es va plantar quasi a les portes de Viena. Tot plegat li va permetre signar la pau amb l'Imperi austríac a Campoformio, l'octubre de 1797, i reorganitzar políticament Itàlia sota la pressió revolucionària dels "patriotes". Amb la creació de la república Cispadana, transformada el 1797 en Cisalpina, a la qual seguiren la Lìgur i la Romana, el 1798, havia començat, com ha dit Anna Maria Rao, la "republicanització" de la península italiana, l'anomenat *Trienio jacobino* (1796-99). Però havia començat també el joc de contradiccions entre els sectors radicals i els més moderats dels liberals italians, i entre ells i Napoleó. Al futur emperador, d'altra banda, oblidades des de feia temps les seves vel·leïtats pro-jacobines, l'èxit li permetia allunyar-se del Directori i emprendre una política centrada en els seus interessos personals. Per això, des de l'inici, les seves relacions amb els poders instituïts a les repúbliques van ser tenses. Com ha dit Giorgio Candeloro, per via contributiva, per l'aprovionament dels exèrcits sobre el terreny i pel simple pillatge dels soldats, Itàlia va ser sotmesa a un saqueig sistemàtic i brutal que va provocar la desafecció de la població respecte de França i el desprestigi dels patriotes, fervents partidaris de les transformacions republicanes franceses, enfrontats, al mateix temps, amb Napoleó pel seu autoritarisme. Malgrat això, tant la política francesa, com els seus exèrcits com la figura mateixa de Bonaparte, fins i tot després de proclamar-se emperador, van conservar sempre una certa imatge alliberadora o, com a mínim, de portadors de

la civilització, afavorida, sens dubte, per la represa dels austríacs el 1799.

Europa en guerra

Entre 1793 i 1815 gairebé tot el continent europeu es trobava en guerra. Fins a set coalicions van ser organitzades contra la França revolucionària i contra Napoleó per Rússia, Prússia, Àustria i la Gran Bretanya, juntament amb altres potències menors com Espanya –durant la Guerra Gran i la de la Independència–, el regne de Sardenya, el de Dinamarca, el de Nàpols, Suècia o diferents regnes i principats alemanys. Després de la campanya d'Egipte, empresa per ordre de Directori i el seu retorn a París, on va encapçalar amb Sieyès el victoriós cop d'estat del 18 de brumari (9/10/1799) que va donar pas al Consolat, Napoleó, nomenat aviat primer cònsol, va anar engrandint el seu poder al ritme dels èxits militars enfront dels austríacs a Itàlia i al Rin. Això li va permetre concloure, el 1801, la pau de Lunneville amb Àustria, que confirmava els acords de Campoformio i reconeixia, a més, la república Bàtava i l'Helvètica. Quedava clar aleshores que França era la potència hegemònica al continent i la Gran Bretanya al mar, més que més, després de la desfeta de l'armada espanyola i part de la francesa a la batalla de Trafalgar, el 1805. Abans, però, el març de 1802, Napoleó havia signat a Amiens un nou tractat de pau amb la Gran Bretanya, Espanya i Holanda.

Tot i que el tractat no va ser res més que un interludi entre guerres, en aquell moment, convertit en cònsol vita-

lici, Bonaparte es podia presentar com l'artífex de la pau a Europa. Oblidats des de feia anys els principis rousseau-nians, base del seu ideari de joventut, abandonarà ara, definitivament, el mateix ideal constitucional i considerarà que l'autèntica representació nacional recau en l'executiu. "Si governo com a general és perquè la nació considera que posseeix les qualitats civils pròpies del govern. Si la nació no opinés així, el govern no se sostindria", afirmava el maig del mateix 1802. D'acord amb aquests principis va imposar una nova constitució a França, que li atorgava un poder personal extraordinari, i un sistema de govern cada cop més autoritari. Va perseguir els dissidents d'esquerra i va demostrar als reialistes, que s'havien fet il·lusions, que de cap manera podien comptar amb ell. Napoleó organitzava així un nou règim, basat en el seu poder personal; un poder que va arribar al zenit quan, sense desmuntar en un primer moment el règim republicà, es va coronar emperador dels francesos el desembre de 1804.

Entre aquesta data i 1807 se situen els anys de major esplendor de l'emperador. Després de reemprendre la guerra amb la Gran Bretanya, havia arribat el moment de les grans victòries –Austerlitz, Jena, Auerstad i tantes d'altres– contra la quarta coalició, integrada per Prússia, Rússia i Saxònia, que culminen amb la pau de Tilsit (1807) la qual dividia Europa en dues àrees d'influència, una oriental reservada a Rússia i una altra occidental per França. Altrament, l'acord, signat per separat amb Rússia, va significar l'anorreament, el desmembrament i la desaparició de Prússia com a potència europea i la creació del Gran Ducat de Varsòvia. Fichte, però, amb els seus *Discursos a la nació ale-*

manya el va convertir en el tret de sortida del nacionalisme alemany, del *sonderweg*, la via específica alemanya cap a la consecució de la nacionalitat. Al seu torn, les reformes politico-socials d'Stein i Hardenberg, els grans estadistes al servei de Frederic Guillem III, van actuar a manera d'espoleta del creixement econòmic que, en menys de cent anys, havia de convertir l'imperi alemany en la segona potència econòmica mundial.

Òbviament, sense que els coetanis poguessin preveure-ho en aquell moment, l'ocupació d'Espanya significava l'inici de la fi de la glòria napoleònica. Tanmateix, el desastre no es va produir fins a 1812, quan amb la campanya de Rússia es va establir una mena de tenalla que des dels dos extrems d'Europa ofegava les forces imperials. Tot i el seu indubtable talent d'estrateg, Napoleó, el militar que intentava controlar fins als més mínims detalls sobre el terreny de batalla, no va poder triomfar dels seus adversaris que, com Wellington, havien tingut temps suficient per descobrir els punts dèbils de la màquina de guerra francesa.

Segurament s'han exagerat les qualitats militars de Bonaparte –ell mateix va tenir prou cura de construir-se una fama imponent en aquest sentit–, però és indubtable que va canviar, que no inventar, les tàctiques de combat, abandonant l'atac en línia, estàtic, per un sistema en xarxa en el qual els diferents cossos d'exèrcit tenien una gran mobilitat, podien encerclar fàcilment l'enemic o concentrar l'atac en una zona determinada i dirigir-se després ràpidament cap a una altra. En aquest sistema, a diferència del que passava tradicionalment, la cavalleria hi jugava un paper clau. L'enemic no podia defugir el combat, però no sabia mai per quina zona

seria atacat. Per tant, la capacitat de maniobrar amb rapidesa sobre el terreny resultava decisiva. Napoleó deia que “l’estratègia és l’art de fer un bon ús del temps i de la distància. Sóc menys parsimoniós amb la segona que amb el primer: la distància es pot recuperar sempre, el temps mai”. En funció de les circumstàncies de cada combat concret calia prendre decisions ràpides per tal de donar el cop de gràcia: “Hi ha un moment en el combat –deia– en què la mínima maniobra resulta decisiva per aconseguir la victòria: és la gota que fa vessar el got”.

De fet, Napoleó es va trobar amb un exèrcit ja fet. Va heretar, en primer lloc, un exèrcit nombrós, molt més nombrós del que era habitual sota les monarquies absolutes, que, per tant, podia mantenir molts focus de tensió oberts simultàniament. Es calcula que els efectius francesos havien passat d’uns 165.000 homes el 1789 a uns 750.000 el 1793. És obvi que un augment tan espectacular en tan poc temps ja havia obligat a realitzar canvis en l’estratègia bèl·lica, tota vegada que resultava impossible donar una preparació adequada a tants efectius i, per tant, s’havia hagut d’abandonar la tàctica de l’atac estàtic en línia. Però, a més, Napoleó va poder comptar amb un exèrcit molt experimentat, de tal manera que més d’un terç dels homes de la seva Grande Armée ja havien combatut durant la revolució.

Però, allò que segurament és més important, és que es tractava d’un exèrcit que lluitava per idees, fenomen radicalment nou a l’època. Enfront dels exèrcits majorment mercenaris de les monarquies absolutistes, la França revolucionària havia aconseguit els seus primers èxits amb voluntaris disposats a donar la vida per la llibertat. Tot i l’expansio-

nisme pur i dur, i les lleves obligatòries dels joves francesos i dels estats sotmesos o aliats, que va fer augmentar el nombre dels efectius fins a 1.100.000 el 1813, la consciència que es lluitava pels drets de l'home i per l'alliberament dels pobles no va desaparèixer mai del tot, especialment entre els *grogards*, els veterans totalment fidels a l'emperador. També en aquest terreny Napoleó va saber maniobrar perfectament amb l'ambigüitat. Els seus homes es van sentir sempre portadors de civilització, encara que la civilització que certament imposava l'emperador era molt allunyada de la democràcia. Això no obstant, el pes del reclutament forçat es va fer sentir arreu de l'imperi en forma de fugides, desercions, automutilacions, etc. Així, doncs, de grat o per força, la revolució i l'imperi van fer canviar les formes i el fons de la guerra. Les guerres contemporànies, lliurades per exèrcits nacionals, s'emprendran des d'aleshores ençà per idees. Potser per això són les més cruels de la història, perquè la gent mata i dona la vida per la pàtria.

Els darrers anys de l'imperi, però, l'exèrcit era ja un aiguabarreig de nacionalitats diverses, la qual cosa va ajudar també a l'afebliment de la passió amb la qual havien lluitat els veterans. D'altra banda, les dificultats de manteniment i entrenament d'un exèrcit tan nombrós l'afeblia als ulls dels seus enemics, com va passar, per exemple a Espanya. Però entre la invasió de la Península i la campanya de Rússia, el 1812, es va crear i organitzar el Gran Imperi.

La construcció imperial bonapartista

A partir de desembre de 1804, quan es va fer coronar emperador pel papa a París, mitjançant un expedient absolutament inèdit, ja que no desmantellava la república i es reva- lidava, com tantes altres vegades, mitjançant un plebiscit popular, Napoleó va organitzar el Gran Imperi. Per portar-ho a terme, com diu Stuart Woolf, no existia un pla previ sinó un disseny que es va anar modificant i perfilant sobre la marxa. Finalment, però, va acabar tenint un projecte europeu: aquell sistema “d’estats federatius”, convertits ara en regnes familiars, sotmesos a l’imperi francès, el qual, però, s’anava engrandint a mesura que s’annexionava directament alguns territoris. I va acabar tenint, també, una justificació històrica en la figura de Carlemany i l’Imperi Romà d’Occident de qui Napoleó es presentava com el legítim successor.

Els èxits al Rin li van permetre reorganitzar el mapa polític dels estats alemanys el 1806. En una mostra evident d’esperit racionalista, Napoleó va forçar una reducció dràstica del nombre d’estats, va posar fi a quasi mil anys d’història desmantellant el Sacre Imperi Romà Germànic i va crear la Confederació del Rin, una unió d’estats aliats a França. Europa s’havia rendit a la voluntat de l’emperador que va coronar el seu poder personal sotmetent el Papat i casant-se amb Maria Lluïsa d’Àustria, filla de l’emperador Francesc I, fins aleshores emperador del Sacre Imperi.

Tàcitament havia acceptat el predomini de la Gran Bretanya al mar, però, entre 1806 i 1807, un seguit de decrets imperials imposaven el bloqueig continental per evitar l’en-

trada de mercaderies angleses. Tampoc en aquesta qüestió Napoleó va ser completament original, perquè durant la Convenció i el Directori ja s'havien pres acords en el mateix sentit. Però el bloqueig, peça clau en la política econòmica napoleònica, que tenia com a objectiu ofegar econòmicament la Gran Bretanya i afavorir la producció industrial francesa, era pràcticament impossible de mantenir, donada l'extensió immensa de les fronteres continentals. Els seus efectes van ser contradictoris, va afavorir el desenvolupament espectacular del contraban, va provocar una crisi seriosa en molts territoris europeus i va forçar un enfortiment del control militar. D'altra banda, donada l'estructura del comerç exterior britànic, que majorment no depenia d'Europa, la seva efectivitat havia de ser necessàriament dubtosa. En conseqüència, el bloqueig va resultar un fracàs total, i no tan sols en el terreny econòmic ja que va provocar un malestar considerable entre les poblacions sotmeses al poder francès que no obtenien cap avantatge de la mesura i, contràriament, veien frenada la seva producció en benefici dels productes francesos.

Malgrat aquest fracàs, fins a 1812 el Gran Imperi semblava invencible. El cert, però, és que des dels seus inicis havia estat profundament dèbil, un gegant amb peus de sorra que va caure com un dominó darrere del seu creador. Un imperi que va ser possible gràcies als èxits militars i que va desaparèixer quan les victòries es van convertir en derrotes, a la campanya d'Espanya, on va haver-se d'enfrontar amb una forma nova de fer la guerra, la guerrilla, contra la qual cap exèrcit sabia com actuar. I a la campanya de Rússia on va ser derrotat per les dificultats d'avituallament, conseqüència de la política de terra cremada, practicada pels

generals russos, i pel fred intens de l'hivern esclau. Com és ben sabut, finalment l'emperador va ser vençut per una coalició internacional, l'octubre de 1813, prop de Leipzig, en l'anomenada Batalla de les Nacions. Pocs mesos després, traït pel seu entorn, va haver d'abandonar el poder, va ser confinat a l'illa d'Elba i la monarquia borbònica va ser restaurada a França amb Lluís XVIII. No gaire temps després, el març de 1815, coneixedor del descontentament que corria per França, Napoleó es va escapar sense oposició i va aconseguir entrar a París com a triomfador, aclamat pel poble i l'exèrcit. Va començar aleshores l'episodi dels "100 dies", que es va estroncar a Waterloo. Aquest cop va ser desterrat a l'illot de Santa Elena, perdut al mig de l'Atlàntic, on va morir el 1821, possiblement d'un càncer d'estómac, provocat per una úlcera mal curada. Mai no va deixar de ser idolatrat pels sectors populars.

El llegat napoleònic: la construcció de l'Estat

El projecte imperial napoleònic havia fracassat, però havia deixat un llegat inesborrable, sobretot pel que fa a la construcció de l'Estat. Es tractava, com diu Woolf, d'un model caracteritzat pel centralisme autoritari, el dirigisme econòmic, la uniformitat i centralització administrativa i la imposició lingüística. Tot plegat sostingut per un nou tipus d'administració, per una burocràcia professional i especialitzada, els membres de la qual, certament, es consideraven portadors de civilització i progrés. Era una administració que funcionava amb criteris racionals i utilitaris, que partia

de la idea que l'Estat pot ser dirigit de forma científica per part d'un cos especialitzat d'experts, que haurien de detectar els problemes del país, quantificar-los i buscar-hi una solució. Es tractava d'un Estat autoritari i paternalista –en ocasions se l'ha assimilat al despotisme il·lustrat–, en el qual la intervenció dels ciutadans es reduïa a la mínima expressió, excepte per revalidar la figura de l'emperador a través de convocatòries plebiscitàries; d'un Estat profundament conservador socialment, que havia abandonat definitivament els ideals igualitaris de la Revolució i es posava al servei no pas de la vella noblesa sinó dels notables locals, dels propietaris, de les elits socials i econòmiques.

La peça clau entorn de la qual pivotava tot aquest entramat era el Codi Civil, promulgat el 1804 i convertit en Codi Napoleó tres anys més tard, que unificava els diferents codis de lleis i es completava amb un Codi Penal, igualment unificat. En les seves Memòries, Bonaparte afirmava amb orgull que després de la seva mort allò que realment perduraria seria el seu Codi Civil, que reconeixia els grans principis consagrats per la revolució: la fi del sistema de privilegis, la llibertat personal i econòmica, la igualtat davant de la llei, la llibertat de consciència i la laïcitat de l'Estat o la inviolabilitat de la propietat, així com d'altres que se'n deriven, com per exemple el dret al divorci. Tots drets individuals, mentre que es frenava qualsevol manifestació de drets col·lectius. El sistema es completava amb un control a ultrança de la premsa i amb una policia encarregada de vigilar qualsevol moviment polític o, fins i tot, cultural.

Després de la desaparició de l'emperador, el model que havia erigit s'havia de convertir en l'ideal del liberalisme

conservador. Però, en allò que tenia de sistema eficaç, d'Estat fort i no arbitrari, regit pels més aptes, orientat al bé dels ciutadans i, per suposat, hereu de la Revolució, en el sentit que rebutjava el privilegi com a norma rectora de la societat, estava destinat a esdevenir una aspiració de totes les famílies liberals i, paradoxalment, també dels partidaris del retorn a l'antic règim.

El 1815, els acords dels congressos de Viena van fixar el nou mapa de les fronteres europees amb la voluntat de restaurar el principi de la legitimitat monàrquica i el respecte a la jerarquia i l'autoritat. França va ser obligada a retornar a les fronteres de 1790, Polònia es va veure novament dividida entre Àustria, Rússia i Prússia, però la racionalitat va imperar en els territoris alemanys. El Sacre Imperi no va ser restaurat i la reducció de 396 estats a 38 es va consolidar en la Confederació Germànica. La pau es va restablir a Europa, gràcies a la política de Concert europeu, propiciada pel canceller austríac Metternich. Es tractava d'establir un "sistema d'equilibri" entre les potències que servís per garantir el manteniment de l'ordre tant en les relacions internacionals com a l'interior de les monarquies restaurades que volien regir-se a partir del patró tradicional de l'antic règim.

L'intent d'esborrar els fets històrics com si mai haguessin passat, com volia Ferran VII, havia de revelar-se, però, quimèric. La difusió dels ideals revolucionaris per part dels exèrcits francesos o dels soldats reclutats en els diferents territoris i l'experiència d'una administració eficaç ho feien inviable. En alguns llocs no es va suprimir el Codi civil ni es va retornar a les velles formes del feudalisme tardà. Es

van acceptar les noves formes de propietat creades arran de la venda de béns eclesiàstics i l'Església, que no va recuperar el seu poder econòmic i social, va deixar de jugar un paper equilibrador per convertir-se arreu en bandera partidista dels sectors més reaccionaris de l'antic règim. Tot plegat propiciat pel procés imparabile d'industrialització i de desenvolupament urbà. I fou aleshores, amb la Restauració i no pas durant l'època napoleònica, que la repressió desencadenada contra els intents de recuperar la llibertat de la nació, la llibertat ciutadana, van fer desenvolupar amb força els sentiments nacionals entre els pobles sotmesos novament al despotisme.